

บทวิจารณ์หนังสือ : BOOK REVIEW

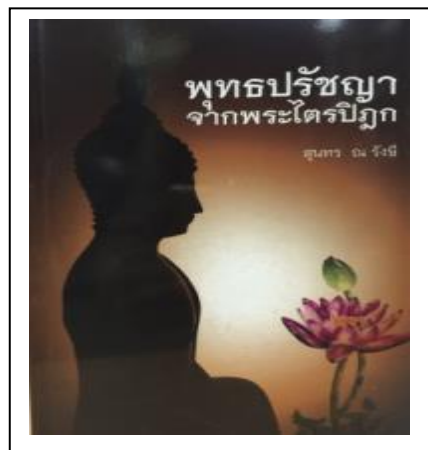
เรื่อง : พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก

ผู้เขียน : ศาสตราจารย์ พิเศษ ดร. สุนทร ณ รั้งษ์

ปีที่พิมพ์ : 2548

สำนักพิมพ์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จำนวนหน้า : 513 หน้า

พระมหาทองเจริญ สมจิตโต และ สมเดช นามเกต

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

Phramaha Thongcharoen Samajitto and Somdet Namket

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nongkhai Campus, Thailand

Corresponding Author, Email : arithat.loes@mcu.ac.th

บทนำ

หนังสือที่ผู้เขียนจะนำมาวิจารณ์ต่อไปนี้มีชื่อเรื่องว่า “พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก” เป็นหนังสือที่เขียนถึงหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เป็นหลักในการนำเสนอและวิเคราะห์คำสอนที่ปรากฏในปกรณ์ต่างๆ ระดับอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ซึ่งจะนำมาประกอบการศึกษาวิเคราะห์หาคำตอบเมื่อมีความจำเป็นจริงๆ ผู้เขียนตระหนักถึงความจำเป็นที่ต้องมีตำราพุทธปรัชญาให้นิสิตได้ใช้เป็นคู่มือในการศึกษา จึงได้เขียนหนังสือ “พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก” นี้ขึ้น โครงสร้างของหนังสือได้แบ่งประเด็นเนื้อหาเป็นบทๆ แบ่งออกเป็น 9 บท ได้แก่ บทที่ 1 ว่าด้วยเรื่องธรรมกับไตรลักษณ์ หลักคำสอนพื้นฐานในพุทธปรัชญา บทที่ 2 ว่าด้วยเรื่องโลกตามทรรศนะของพุทธปรัชญา บทที่ 3 ว่าด้วยเรื่องมนุษย์ตามทรรศนะของพุทธปรัชญา บทที่ 4 ว่าด้วยเรื่องกฎแห่งกรรม-มนุษย์กับการกระทำ บทที่ 5 ว่าด้วยเรื่องความคิดเรื่องสังสารวัฏ : มนุษย์กับการเวียนว่ายตายเกิด บทที่ 6 ว่าด้วยเรื่องกรรมกับการเกิดใหม่ในกามาวจรสุคติภูมิ บทที่ 7 ว่าด้วยเรื่องกรรมกับ

* วันที่รับบทความ: 23 มกราคม 2565; วันที่แก้ไขบทความ 4 มีนาคม 2565; วันที่ตอบรับบทความ: 7 มีนาคม 2565

Received: January 23, 2022; Revised: March 4, 2022; Accepted: March 7, 2022

การเกิดใหม่ในกามาวจรทุกดิग्ภูมิ บทที่ 8 ว่าด้วยเรื่องกรรมกับการเกิดใหม่ในรูปภพและอรุภพ บทที่ 9 ว่าด้วยเรื่องพุทธปรัชญาเรื่องความหลุดพ้น มีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในแนวปรัชญาทั้งส่วนที่เรียกว่าสัจธรรมและจริยธรรม เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้สนใจ และเพื่อใช้เป็นหนังสือการจัดการเรียนการสอนในระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก ในสาขาพระพุทธศาสนาและปรัชญา

พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎกนี้ เขียนโดยศาสตราจารย์พิเศษ ดร.สุนทร ณ รัชชี วุฒิการศึกษาสูงสุด Ph.D. (Philosophy) Banaras Hindu University. เคยเป็นหัวหน้าภาควิชาปรัชญาคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปัจจุบันเป็นราชบัณฑิตพิเศษประเภทปรัชญา สาขาอภิปรัชญาและญาณวิทยา สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง ราชบัณฑิตยสถาน นักวิชาการผู้ชำนาญการ ศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก ราชบัณฑิตยสถาน กรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎก ราชบัณฑิตยสถาน กรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์ปรัชญา ราชบัณฑิตยสถาน มีความเชี่ยวชาญพุทธปรัชญา ปรัชญาอินเดีย มีผลงานด้านหนังสือและบทความทางวิชาการภาษาไทยและภาษาอังกฤษประมาณ 35 เรื่อง หนังสือพุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก มี 517 หน้า ฉบับที่นำมาใช้วิจารณ์ พิมพ์ครั้งที่ 3 กุมภาพันธ์ 2551 กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จำนวน 1,111 เล่ม

โครงสร้างของหนังสือ

บทที่ 1 ธรรมกับไตรลักษณ์ หลักคำสอนพื้นฐานในพุทธปรัชญา กล่าวถึงเรื่องราวทุกอย่างอย่างเป็นสังขตธรรม คือธรรมชาติที่ยังมีปัจจัยปรุงแต่งและอสังขตธรรม คือธรรมชาติที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ได้แก่ พระนิพพาน สภาพธรรมทั้งสองนี้พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นหรือไม่อุบัติขึ้นก็ตาม สภาพธรรมทั้งสองนี้ก็มิอยู่แล้วตามธรรมชาติและต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ กฎธรรมชาติที่มีความแน่นอนตายตัวไม่ผันแปรเป็นสิ่งที่น่าควรศึกษาน่าทำความเข้าใจมี 5 ประการ คือ 1) อุตุนิยาม 2) พินนิยาม 3) จิตนิยาม 4) กรรมนิยาม และ 5) ธรรมนิยาม สรุปประมวลลงแล้วกฎของธรรมชาติทั้ง 5 ประการนี้ เป็นสามัญญลักษณะเป็นไตรลักษณ์ ได้แก่ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา เป็นลักษณะแห่งรูปธรรมและนามธรรมที่เป็นตัวธรรมชาติจะต้องตกอยู่ในสภาวะเช่นนี้ไม่เป็นลักษณะอย่างอื่นไปได้ ไม่ควรเอาใจเข้าไปยึดมั่นถือมั่นในรูปธรรมและนามธรรม เพราะเมื่อเข้าไปยึดมั่นถือมั่นในธรรมทั้งปวงจิตย่อมขาดอิสรภาพ ตรงนี้เป็นประเด็นชี้ให้เห็นว่าควรศึกษาให้เกิดความรู้ความเข้าใจในคำว่า ธรรมคือธรรมชาติและกฎของธรรมชาติ ให้เห็นรายละเอียดถึงความหมายที่แท้จริงและถึงซึ่งลักษณะของธรรมอย่างแท้จริงจะได้เข้าใจว่า ธรรมนั้นคือของจริงของแท้เป็นสภาพเช่นนี้และมีลักษณะเช่นนี้เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะเข้าถึงปรัชญาคือการแสวงหาความจริงอันติมะ (Ultimate reality) คือมีปัญญาเข้าถึงความจริงอันสูงสุด

บทที่ 2 โลกตามทรรศนะของพุทธปรัชญา กล่าวถึงเรื่องโลกที่เป็นธรรมชาติ 2 ลักษณะ คือ โลกเชิงวัตถุวิสัย (Objective world) โลกที่มีอยู่ตามธรรมชาติ มันมีตามธรรมชาติอย่างไรก็อยู่อย่างนั้น ซึ่งถือว่าเป็นโลกที่มนุษย์และสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ และ โลกเชิงอัตวิสัย (Subjective world) คือโลกในความหมายที่สัมพันธ์กับตัวผู้รับรู้การมีอยู่ของโลก มีผู้รู้กับสิ่งที่ถูกรู้ โลกเชิงอัตวิสัย เป็นอายตนะภายในและภายนอกที่ต้องทำหน้าที่สัมพันธ์กัน โลกอีก 3 อย่าง คือ 1) สังขารโลก ได้แก่ สิ่งที่เกิดขึ้นเป็นไปตามการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย 2) สัตว์โลก ได้แก่ หมูสัตว์ และ 3) โอกาสโลก ได้แก่ โลกทางกายภาพอันเป็นที่เกิดและอาศัยอยู่ของสิ่งมีชีวิตทั้งปวง ซึ่งหมายถึงโลกหรือดาวเคราะห์ที่เราอาศัยอยู่นี้ โลก 3 นัยที่ 2 1) มนุษย์โลก ภพอันเป็นที่เกิดของมนุษย์ 2) เทวโลก ได้แก่ สวรรค์เป็นที่เกิดของเทวดาชั้นกามาวจร 6 ชั้น 3) พรหมโลก ได้แก่ รูปาวจรสวรรค์อันเป็นที่เกิดอยู่ของรูปพรหม 16 ประเภท และอรุปาวจรสวรรค์แห่งอรุปพรหม 4 ประเภท โลก 3 นัยที่ 3 1) กามโลก ได้แก่ โลกอันเป็นที่เกิดอยู่ของหมู่มสัตว์ที่ยังมีจิตเกาะเกี่ยวเพติดเพลินอยู่ในกามคุณ 5 2) รูปโลก ได้แก่ โลกอันเป็นที่อยู่ของรูปพรหม 16 ประเภท 3) อรูปโลก ได้แก่ โลกอันเป็นที่อยู่ของอรุปพรหม 4 ประเภท โลกที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นโลกตามทรรศนะแห่งพุทธปรัชญาที่พระพุทธเจ้าทรงรู้อย่างแจ่มแจ้ง

บทที่ 3 มนุษย์ตามทรรศนะของพุทธปรัชญา กล่าวถึงเรื่องมนุษย์ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเภทที่ถือปฏิสนธิในครรภ์ของมารดา เจริญเติบโตในครรภ์ของมารดาตลอดเวลา 9 เดือน เมื่อครบ 9 เดือนแล้วจึงได้คลอดจากครรภ์ของมารดา และแก่ เจ็บ ตาย ไปตามกาลเวลา มนุษย์มีส่วนที่สำคัญ คือกายและใจ มนุษย์จึงได้แก่ 5 ขันธ์ คือ 1) รูปขันธ์ 2) เวทนาขันธ์ 3) สัญญาขันธ์ 4) สังขารขันธ์ และ 5) วิญญาณขันธ์ ซึ่งเป็นสังขตธรรมที่มีการปรุงแต่งกันเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป แต่จะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้จะต้องพัฒนาอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ต่อไปอีกระยะหนึ่งในการมีสติสัมปชัญญะรู้เท่าทันอารมณ์ มนุษย์ในส่วนที่เป็นรูปเรียกว่ามนุษย์ทางกายภาพ ได้แก่ มหาภูตรูป 4 และยังมีอุปาทายรูป 24 ที่อิงอาศัยมหาภูตรูป 4 สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน และมนุษย์ในส่วนที่เป็นนามเรียกว่ามนุษย์ทางจิตภาพ คือ ธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

บทที่ 4 กฎแห่งกรรมมนุษย์กับการกระทำ กล่าวถึงเรื่องกฎแห่งกรรมตามทรรศนะพุทธปรัชญาซึ่งแบ่งเป็น 2 ประเด็น คือ 1) กฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎธรรมชาติ คือกฎแห่งเหตุและผล ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต 2) กฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎทางศีลธรรม เป็นกฎแห่งเหตุและผลเหมือนประเด็นที่ 1 แต่แคบกว่าคือหมายเอาเฉพาะสิ่งมีชีวิตได้แก่สัตว์โลกเท่านั้นยิ่งไปกว่านั้น สิ่งมีชีวิตที่เป็นกฎแห่งกรรมในฐานะกฎทางศีลธรรมครอบคลุมไปถึงได้เฉพาะที่สามารถมีเจตจำนงทางเสรีได้เท่านั้น มนุษย์ดำรงอยู่ได้ด้วยกรรมคือการกระทำทางกาย วาจา ใจ ที่เป็นกุศลกรรม กรรมดี อกุศลกรรม กรรมไม่ดี และอัปายกตกรรม กรรมที่เป็นกลางๆ ไม่ดีไม่ชั่ว ซึ่งการกระทำทั้ง 3 ประการนั้นย่อมได้รับผลที่แตกต่างกันตามกฎแห่งกรรม ทำดีให้ได้รับสมบัติ เช่น ทำใหรวยและสวย ทำชั่วให้ได้รับวิบัติ เช่น ทำให้บกพร่องทางด้านร่างกาย และการกระทำด้วยเจตนาที่เป็นกลาง ทำให้ไม่ได้รับทั้งสมบัติและวิบัติ บางครั้งกรรมอย่างเดียวกันแต่ให้ผลต่างกัน เช่น การทำบาปกรรมไว้เพียงเล็กน้อย แต่เวลากรรมให้ผลกลับได้รับผลมาก เพราะไม่มีคุณธรรมฝ่ายดีอยู่ในตัว ซึ่งคอย

ทำหน้าที่ต่อต้านกำลังของกุศลกรรม ส่วนการทำบาปกรรมไว้เล็กน้อย แต่เวลาให้ผลเท่ากับผลไม่มาก เพราะเป็นผู้มีคุณธรรมฝ่ายดีอยู่ในตัวมาก

บทที่ 5 ความคิดเรื่องสังสารวัฏ มนุษย์กับการเวียนว่ายตายเกิด กล่าวถึงเรื่องของมนุษย์ที่จะต้องเวียนว่ายตายเกิดไปตามสังสารวัฏแบบไม่มีวันสิ้นสุด สังสารวัฏเป็นภาวะทางกายและทางจิตที่ไม่เคยหยุดนิ่งหมุนเวียนเปลี่ยนไปเป็นวงกลมตามวัฏฏะ 3 คือ กิเลสวัฏฏะ ได้แก่ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ที่มีอยู่ในใจ กรรมวัฏฏะ ได้แก่ การกระทำความทาง กาย วาจา ใจ ด้วยอำนาจความอยาก วิปากวัฏฏะ ผลบุญและผลบาปที่เกิดสืบเนื่องจากการกระทำความทางกาย วาจา ใจ หลักแห่งกรรมที่สำเร็จครั้งแรกสำเร็จที่จิต จิตเป็นใหญ่เป็นประธาน จิตจึงมีความสำคัญเป็นประการแรกเกี่ยวกับเรื่องของกรรม ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปตามอำนาจของจิตที่มีเจตนาทำกรรม ดังหลักฐานที่พระองค์ตรัสไว้ในขุททกนิกาย ธรรมบทว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐที่สุด สำเร็จแล้วแต่ใจ ถ้าบุคคลมีใจเศร้าหมอง พูดอยู่ก็ตาม ทำอยู่ก็ตาม ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป เพราะทุจริต 3 อย่างนั้นเหมือนล้อเกวียนหมุนไปตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไปฉะนั้น” ในเรื่องแห่งสุจริตก็มีนัยตรงกันข้ามเป็นเรื่องของวิบากฝ่ายบวก บุญกรรมนำแต่งเป็นเรื่องของเจตนาที่เกิดขึ้นในจิต สัตว์โลกเวียนว่ายตายเกิดไปในสังสารวัฏเพราะมีเจตนาที่เป็นตัวกรรมคือการกระทำทางกาย วาจา ใจ

บทที่ 6 กรรมกับการเกิดใหม่ในกามาวจรสุคติภูมิ กล่าวถึงเรื่องหลักแห่งการกระทำความทางกาย วาจา ใจ ที่เป็นกุศลกรรมอันเป็นสาเหตุให้ได้เกิดในกามาวจรสุคติภูมิ ซึ่งสามารถสรุปหลักกรรมที่ทำให้เกิดในภูมินี้ ได้ดังนี้ คือด้วยกุศลกรรมมีการให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา หรือด้วยกุศลกรรมบถ 11 ประการ อีกทั้งการจะต้องประกอบด้วย ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา ถึงแม้กามาวจรสุคติภูมิจะเป็นภพภูมิที่ดี ยังเป็นเรื่องแห่งสังสารวัฏที่จะต้องเวียนว่ายตายเกิดไปตามกระแสแห่งอำนาจของกิเลสด้วยความยึดมั่นถือมั่นว่า ตัวเรา ของเรา ทำให้ได้ภพชาติไม่มีวันจบสิ้น ประกอบด้วยทุกข์รำไป ดังบทสรุปที่ว่า ในโลกมีแต่ความทุกข์เท่านั้น ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป

บทที่ 7 กรรมกับการเกิดใหม่ในกามาวจรทุคติภูมิ กล่าวถึงเรื่องหลักแห่งการกระทำความทางกาย วาจา ใจ ที่เป็นอกุศลกรรมบถ 11 ประการ คือ กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต เป็นกรรมเผ็ดร้อน เพราะสร้างความเดือดร้อนให้กับ สังคม ประเทศชาติ บ้านเมือง แก่ชีวิตที่ติงามของตน ซึ่งเป็นสาเหตุให้ตนนั้นต้องได้รับอัฐภาพที่ไม่พึงประสงค์คือได้อัฐภาพในกามาวจรทุคติภูมิ เรียกอีกนัยว่าอบาย 4 ได้แก่ นรก สัตว์เดียรัจฉาน เปรต และอสุรกาย ซึ่งเป็นภพภูมิที่จะต้องท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏด้านลบเพราะอกุศลกรรม อีกทั้งไม่สามารถบำเพ็ญคุณงามความดีให้ถึงที่สุดได้เหมือนกับกามาวจรสุคติภูมิ คือภูมิของมนุษย์และเทวดาชั้นต่างๆ ได้

บทที่ 8 กรรมกับการเกิดใหม่ในรูปภพและอรุภพ กล่าวถึงเรื่องแห่งพลังของสมาธิจิตที่มีความตั้งมั่นในระดับรูปฌาน 4 และอรุภฌาน 4 ที่ระงับนิวรณ์ทั้ง 5 ประการ คือ กามฉันท์ ความพอใจในกามคุณทั้ง

5 พยาบาท ความคิดพยาบาทที่มีอยู่ในใจ ถีนมิทธะ ความง่วงเหงาเศร้าซึม อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่านแห่งจิต วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัยในวิธีปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงคุณงามความดี สภาวะนิรวณเป็นสภาวะที่กั้นจิตไม่ให้เข้าถึงคุณความดี มีแต่จะส่งเสริมบาปอกุศลเรื่อยไป ตัวสมาธิจิตที่เป็นตัวสมณะจะสามารถข้ามสภาวะแห่งนิรวณธรรมได้ ในขณะที่จิตตั้งมั่นในรูปฌานทั้ง 4 อกุศลธรรมไม่เกิดขึ้นในใจ เมื่อตายไปก็ไปเกิดในสวรรค์ชั้นรูปาวจรสวรรค์ ส่วนอรูปรูปนั้นเป็นภพที่ไม่มีรูปไม่มีร่างกาย ผู้จะไปเกิดในอรูปรูป คือผู้เจริญอรูปรูป 4 สภาวะแห่งอรูปรูปเป็นสภาวะแห่งจิตที่มีความเบื่อหน่ายในรูปฌาน เห็นรูปฌานว่ายังเป็นสภาพหยาบไม่ละเอียดเลย ถอนจิตจากรูปฌานมาสู่สภาวะอารมณ์ที่ไม่มีรูปคืออรูปรูป เป็นเหตุให้เกิดเป็นอรูปรูปพรหม อรูปรูปพรหมเป็นสัตว์ประเภทที่พุทธปรัชญาเรียกว่า จตุโวการ คือเป็นสัตว์ที่ประกอบด้วยขันธเพียง 4 ขันธ ไม่มีรูป

บทที่ 9 พุทธปรัชญาเรื่องความหลุดพ้น กล่าวถึงเรื่องความหลุดพ้น เป้าหมายสูงสุดแห่งพุทธปรัชญา คือ การแสวงหาความจริงสูงสุดจนหลุดพ้นไม่มีอุปาทานอีกต่อไป การปฏิบัติตามอริยมรรค 8 ประการเป็นเหตุให้ถึงความหลุดพ้นอย่างสูงสุดเข้าถึงพระนิพพานได้ ภาวะแห่งพระนิพพานเป็นภาวะที่มีอยู่จริงเป็นภาวะที่ผู้ดับกิเลสทั้งหมดจะเข้าถึงได้ โดยอาศัยอริยมรรคมีองค์ 8 ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา พัฒนาให้เป็นอริศีลสิกขา อริจิตตสิกขา และอริปัญญาสิกขา มีสติ สมาธิ ตั้งมั่น ด้วยฐานทั้ง 4 ฐาน คือ 1) ฐานกาย การพิจารณาตามเห็นกายในกาย ทั้งกายลมและกายเนื้อ เห็นอาการแห่งความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปตามความเป็นจริง เป็นปัจจุบันอารมณ์ 2) ฐานเวทนา การตามเห็นเวทนาในเวทนา ตามเห็นสุขเวทนา ทุกขเวทนา และความรู้สึกละเอียดของเวทนาคือไม่สุขไม่ทุกข์ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นปัจจุบันอารมณ์ 3) ฐานจิต เห็นจิตทุกสภาพ เช่น จิตมีราคะก็รู้ จิตไม่มีราคะก็รู้ จิตมีโทสะก็รู้ จิตไม่มีโทสะก็รู้ จิตมีโมหะก็รู้ จิตไม่มีโมหะก็รู้ เป็นต้น เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นปัจจุบันอารมณ์ 4) ฐานธรรม การเห็นธรรมในธรรม ซึ่งได้แก่ พิจารณาเห็นนิรวณ 5 พิจารณาเห็นอุปาทานขันธ 5 พิจารณาเห็นธรรม คือ โพชฌงค์ 7 พิจารณาเห็นธรรม คือ อริยสัจ 4 ทั้งหมดทั้งปวง เป็นสภาพเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นปัจจุบันอารมณ์อย่างชัดเจน เกิดนิพพิทาเบื่อหน่าย คลายความกำหนัด ละสังโยชน์ทั้ง 11 ประการได้มี อวิชชา เป็นต้น ได้เข้าถึงความเป็นพระอรหันต์อยู่จบพรหมจรรย์

ทัศนะวิจารณ์

ผู้วิจารณ์เห็นว่าหนังสือ “พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก” นี้ ซึ่งมีอยู่ทั้งหมด 9 บท มีการรวบรวมเรียบเรียงเขียนไว้อย่างเป็นระบบระเบียบ และมีวัตถุประสงค์ที่เป็นสาระประโยชน์ต่อผู้ใดศึกษาในหลักพระพุทธศาสนาในแนวปรัชญาว่า เพื่อเสนอหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในแนวปรัชญาทั้งส่วนที่เรียกว่า สัจธรรมและจริยธรรม ในส่วนที่เรียกว่าสัจธรรมคือส่วนที่เป็นหลักแห่งความเป็นจริงของธรรมชาติทั้งปวงที่เป็นสังขตธรรมคือธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งและอสังขตธรรมคือธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ธรรมทั้งปวงนี้ต้องเป็นไปกฎแห่งธรรมชาติหรือกฎแห่งเหตุผล คือ อนิจจัง ไม่เที่ยง ทุกขัง เป็นทุกข์ อนัตตา ไม่ใช่ตัวตน ในส่วนที่เรียกว่าจริยธรรม คือ ความดี ความถูกต้อง หรือความชอบธรรม อันเป็นหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่รวบรวมไว้ใน

พระไตรปิฎก และเพื่อใช้เป็นหนังสือประกอบในการเรียนการสอนวิชาพุทธปรัชญาเถรวาท เนื้อหาของหนังสือไม่ได้มุ่งเขียนให้เป็นปรัชญาแบบสุดขั้ว และไม่ได้เขียนให้เป็นศาสนาจัดโดยการขาดวิเคราะหวิจารณ์ แต่เขียนให้ผู้ยังไม่คุ้นเคยกับคำสอนของพระพุทธศาสนามากนักได้รับความรู้ความเข้าใจอย่างชัดเจนในหลักคำสอนมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เกิดความเข้าใจร่วมกันในความเหมือนและความต่างกันในการศึกษาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาในเชิงศาสนา และในเชิงปรัชญา โดยพยายามอธิบายให้เห็นว่าการศึกษายังไงนับเป็นการศึกษาเชิงศาสนา อย่างไรก็ตามการศึกษาเชิงปรัชญา แม้จะเป็นการศึกษาในประเด็นเดียวกันก็ตาม ทำให้เห็นประเด็นเนื้อหาของหลักพระพุทธศาสนาและประเด็นเนื้อหาของพุทธปรัชญา (ขวาล ศิริวัฒน์, 2553 : 52)

เนื้อหาแต่ละส่วนของหนังสือทำให้เห็นเป็นปรัชญาสามัญนิยม (Realism) ธรรมชาตินิยม (Naturalism) ที่เชื่อว่าสรรพสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เป็นปรัชญาอเทวนิยม (Atheism) ที่ปฏิเสธความมีอยู่ของพระเจ้า เป็นปรัชญากรรมวาทะ ที่สอนให้เชื่อในการกระทำของตนเองและยอมรับผลจากการกระทำของตนเอง เป็นปรัชญาปัญญานิยม เชื่อว่าปัญญาจะเกิดขึ้นด้วยการสำรวจทางกายวาจา (คือศีล) การควบคุมจิตให้มีความแน่วแน่สงบจากนิเวศอย่างมั่นคง (สมาธิ) และเป็นปรัชญาวิมุตินิยม ที่เชื่อว่า ความสุขสบายทางร่างกายนั้นไม่ใช่สาระสำคัญของชีวิต แต่ความสงบทางจิตใจมีค่ามากกว่า เชื่อการแสวงหาสัจธรรมเพื่อให้เกิดปัญญาตัดกิเลสตัณหาอุปาทาน เป็นอิสระในที่สุด และชี้ชัดให้เห็นประเด็นแห่งปรัชญาในด้านต่างๆ ดังนี้

ด้านอภิปรัชญา ได้อธิบายถึงเรื่องสังขตธรรมอสังขตธรรม กฎของธรรมชาติที่เรียกว่า นิยาม 5 คือ อุดุนิยาม ได้แก่ กฎของธรรมชาติที่เนื่องด้วย อุณหภูมิ ภูมิอากาศ หรือฤดูกาล พีชนิยาม ได้แก่ กฎธรรมชาติที่กำหนดลักษณะความเป็นไปอันแน่นอนของสิ่งมีชีวิตทั้งประเภทพืชและสัตว์ จิตนิยาม ได้แก่ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความเป็นไปและการทำงานของจิต กรรมนิยาม ได้แก่ กฎแห่งกรรมที่เกี่ยวข้องกับการกระทำของมนุษย์ ธรรมนิยาม ได้แก่ กำหนดของธรรมชาติหรือกฎธรรมชาติเป็นกฎแห่งเหตุผล โลก มนุษย์ และภพภูมิต่างๆ

โครงสร้างหนังสือมีอยู่ทั้งหมด 9 บท ซึ่งมีเนื้อหาที่สมบูรณ์ในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาและเป็นพุทธปรัชญาดังที่กล่าวแล้วนั้น แต่ยังขาดการอธิบายว่าบทใดส่วนใดแห่งเนื้อหาเป็นปรัชญาด้านใด ผู้วิจารณ์จะได้อธิบายไปตามลำดับว่า บทใดส่วนใดของหนังสือเป็นปรัชญาด้านใด บทที่ 1 ว่าด้วยเรื่องธรรมกับไตรลักษณ์ หลักคำสอนพื้นฐานในพุทธปรัชญา คือทุกสิ่งทุกอย่างเป็นสังขตธรรมและอสังขตธรรม ที่มีความแน่นอนตายตัวไม่ผันแปรเป็นสิ่งที่อื่น พุทธปรัชญาเรียกกฎที่มีอยู่ตามธรรมชาติว่า นิยาม ซึ่งมี 5 ประการ คือ 1) อุดุนิยาม 2) พีชนิยาม 3) จิตนิยาม 4) กรรมนิยาม 5) ธรรมนิยาม บทที่ 2 โลกตามทรรศนะของพุทธปรัชญา กล่าวถึงเรื่องโลกเชิงวัตถุวิสัย (Objective world) โลกเชิงอัตวิสัย (Subjective world) โลกอีก 3 อย่าง คือ 1) สังขารโลก 2) สัตว์โลก และ 3) โอกาสโลก โลก 3 นัยที่ 2 1) มนุษย์โลก 2) เทวโลก 3) พรหมโลก โลก 3 นัยที่ 3 1) กามโลก 2) รูปโลก 3) อรูปโลก บทที่ 3 มนุษย์ตามทรรศนะของพุทธปรัชญา ว่าด้วยเรื่องมนุษย์ว่า มนุษย์ประกอบด้วยชั้น 5

บทที่ 4 กฎแห่งกรรมมนุษย์กับการกระทำ ว่าด้วยเรื่องกฎแห่งกรรมตามทฤษฎีพุทธปรัชญาซึ่งแบ่งเป็น 2 ประเด็น คือ 1) กฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎธรรมชาติ คือกฎแห่งเหตุและผล ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างทั้งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต และในบทที่ 5 ความคิดเรื่องสังสารวัฏมนุษย์กับการเวียนว่ายตายเกิด ว่าด้วยเรื่องของมนุษย์ที่จะต้องเวียนว่ายตายเกิดไปตามสังสารวัฏแบบไม่มีวันสิ้นสุด สังสารวัฏเป็นภาวะทางกายและทางจิตที่ไม่เคยหยุดนิ่งหมุนเวียนเปลี่ยนไปเป็นวงกลมตามวัฏฏะ 3 คือ กิเลสวัฏฏะ กรรมวัฏฏะ วิปากวัฏฏะ ควรชี้ประเด็นให้เห็นว่าบทนี้ส่วนนี้เป็นอภิปราย เพราะกล่าวถึงเรื่องธรรมที่เป็น สัจธรรมทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตพร้อมด้วยกฎแห่งกรรมในฐานะกฎธรรมชาติ ส่วนประเด็นที่ 2) แห่งบทที่ 4 กฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎทางศีลธรรมเป็นกฎแห่งเหตุและผลเหมือนประเด็นที่ 1 แต่แคบกว่าคือหมายถึงเฉพาะสิ่งมีชีวิตได้แก่สัตว์โลกเท่านั้นยิ่งไปกว่านั้นสิ่งมีชีวิตที่เป็นกฎแห่งกรรมในฐานะกฎทางศีลธรรม ควรชี้ประเด็นให้เห็นว่าบทนี้ส่วนนี้เป็นทั้งอภิปรายและจริยศาสตร์ เพราะกล่าวถึงเรื่องสังฆธรรมซึ่งเป็นความจริงทุกประการในโลกและจักรวาลและกล่าวถึงเรื่องกฎแห่งศีลธรรม

ส่วนบทที่ 6 กรรมกับการเกิดใหม่ในกามาวจรสุคติภูมิ ว่าด้วยเรื่องหลักแห่งการกระทำกรรมทาง กาย วาจา ใจ ที่เป็นกุศลกรรมอันเป็นสาเหตุให้ได้เกิดในกามาวจรสุคติภูมิ บทที่ 7 กรรมกับการเกิดใหม่ในกามาวจรทุคติภูมิ ว่าด้วยเรื่องหลักแห่งการกระทำกรรมทาง กาย วาจา ใจ ที่เป็นอกุศลกรรมบถ 11 ประการ คือ กายทุจริต วาจาทุจริต และโมหทุจริต เป็นกรรมเผ็ดร้อน เพราะสร้างความเดือดร้อนให้กับ สังคม ประเทศชาติ บ้านเมือง แก่ชีวิตที่ติงามของตน ซึ่งเป็นสาเหตุให้ตนนั้นต้องได้รับอัฐภาพที่ไม่พึงประสงค์ คือได้อัฐภาพในกามาวจรทุคติภูมิ เรียกอีกนัยว่าอบาย 4 ได้แก่ นรก สัตว์เดียรัจฉาน เปรต และอสุรกาย บทที่ 8 กรรมกับการเกิดใหม่ในรูปภพและอรูปภพ ว่าด้วยเรื่องแห่งพลังของสมาธิจิตที่มีความตั้งมั่นในระดับรูปฌาน 4 และอรูปฌาน 4 ทำให้มีการเกิดใหม่ในรูปภพและอรูปภพ ควรชี้ให้เห็นประเด็นว่าบทนี้ส่วนนี้เป็นทั้ง จริยศาสตร์และอภิปราย เพราะกล่าวถึงเรื่องหลักจริยศาสตร์และอภิปรายคือภพภูมิต่างๆ และบทที่ 9 พุทธปรัชญาเรื่องความหลุดพ้น ว่าด้วยเรื่องความหลุดพ้น เป้าหมายสูงสุดแห่งพุทธปรัชญา คือ การแสวงหาความจริงสูงสุดจนหลุดพ้นไม่มีอุปาทานอีกต่อไป การปฏิบัติตามอริยมรรค 8 ประการเป็นเหตุให้ถึงความหลุดพ้นอย่างสูงสุดเข้าถึงพระนิพพาน ควรชี้ประเด็นให้เห็นว่าบทนี้ส่วนนี้เป็นทั้งจริยศาสตร์และอภิปราย เพราะกล่าวถึงหลักพุทธจริยศาสตร์และอภิปรายคือพระนิพพาน

อนึ่งเนื้อหาทั้ง 9 บทนี้ แต่ละบทแต่ละส่วนของเนื้อหาสามารถชี้ให้เห็นเป็นประเด็นด้านสุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) ได้บ้าง เพราะสุนทรียศาสตร์เป็นสาขาปรัชญาที่ว่าด้วยความงามทั้งความงามในงานศิลปะและธรรมชาติ โดยศึกษาประสบการณ์คุณค่าทางความงามซึ่งการตัดสินคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์มีได้ 3 ลักษณะ คือความสวยงาม ความติดตาติดใจ และความเลิกละ นักปราชญ์หลายสำนักได้เสนอทฤษฎีเพื่ออธิบายว่า เพราะเหตุใดจึงมีการตัดสินว่าศิลปะวัตถุประกอบด้วยลักษณะทั้งสาม นักปราชญ์ดังกล่าวแบ่งเป็น 3 กลุ่มคือ 1) กลุ่มอารมณ์นิยม (Emotionist) อธิบายถึงการตัดสินเกิดจากอารมณ์ที่เก็บกดไว้ในจิตได้สำนึก 2) กลุ่มเหตุผลนิยม (Rationalist) การตัดสินเกิดจากการกลมกลืนไม่ขัดตา 3) กลุ่มสร้างสรรค์ (Creativist) อธิบายว่า การ

ตัดสินใจเกิดจากความสามารถสร้างสรรค์ของมนุษย์ ซึ่งในหนังสือเล่มนี้ได้อธิบายเรื่องโลกเชิงวัตถุวิสัยซึ่งมีหลายนัย สามารถมองให้เห็นเป็นความงามทางธรรมชาติได้ และความประพจน์ที่อ่อนน้อมถ่อมตนตามหลักจริยธรรม ก็สามารถสงเคราะห์เข้าได้ในหลักเหตุผลแห่งทฤษฎีทางสุนทรียศาสตร์ ดังนั้น ควรชี้ให้เห็นเป็นประเด็นแห่งสุนทรียศาสตร์ เพราะสุนทรียศาสตร์คือความงามทั้งภายในและภายนอก

ส่วนในด้านตรรกศาสตร์ไม่สามารถที่จะอธิบายได้ว่าส่วนใดของเนื้อหาในหนังสือเล่มนี้เป็นตรรกศาสตร์ ด้วยเหตุผลว่า ตรรกศาสตร์ (Logic) ไม่ใช่ความรู้ทางปรัชญา แต่เป็นเครื่องมือแสวงหาและพิสูจน์ความรู้ของนักปรัชญา คือวิชาว่าด้วยกฎเกณฑ์การใช้เหตุผลอย่างมีกฎเกณฑ์สำหรับตรวจสอบว่า การให้เหตุผลเช่นไรจึงใช้ได้และเช่นไรใช้ไม่ได้ การแสดงเหตุผลใดที่ดำเนินตามกฎเกณฑ์ได้ก็ยอมรับว่าใช้ได้ คือสมเหตุสมผล (Valid) ส่วนการแสดงเหตุผลใดที่ผิดกฎเกณฑ์ก็ถือว่าไม่สมเหตุสมผล (Invalid) ในพุทธปรัชญาเรื่องของเหตุผลได้อธิบายไว้อย่างชัดเจนไม่ใช่เป็นเรื่องการคาดคะเนแบบตรรกะ เป็นเหตุเป็นผลที่พิสูจน์ได้เข้าถึงได้ เช่น เหตุผลตามกฎปฏิจจสมุปบาทและอิทัปปิจจยา เมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนี้จึงมีเป็นกฎตายตัวไม่มีการคาดเคลื่อน ควรนำเสนอประเด็นให้เห็นว่าบทแต่ละบทเนื้อหาแต่ละส่วนของหนังสือไม่เป็นตรรกศาสตร์ด้วย

สรุปรูปแบบโครงสร้างและเนื้อหาของหนังสือ “พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก” เป็นหนังสือที่มีรูปแบบโครงสร้างและเนื้อหาที่เป็นพุทธปรัชญาเถรวาทโดยการเขียนให้เห็นถึงหลักพุทธปรัชญา ทำให้เห็นเป็นปรัชญาที่มุ่งเน้นไปที่ปรัชญาชีวิต ปรัชญาชีวิตนั้นคือการศึกษาแนวคิดทฤษฎีอย่างละเอียดเข้าถึงหลักเหตุผลแล้วปฏิบัติตามแนวคิดทฤษฎีตามหลักแห่งเหตุผลสุดท้ายเข้าถึงเป้าหมายคือหลักแห่งความเป็นจริง จึงมีความโดดเด่นในหลักแห่งคำสอนทางพระพุทธศาสนาและมีความโดดเด่นในเรื่องแห่งพุทธปรัชญาเถรวาท ที่อัดแน่นด้วยเนื้อหาสาระอันทรงคุณค่าด้วยเรื่อง สัจธรรมและจริยธรรม ที่สอนให้มนุษย์แสวงหาคำตอบในการแก้ปัญหาด้วยตนเอง ไม่ใช่ให้พระเจ้ามาช่วยแก้ปัญหา อธิบายให้เห็นประเด็นสำคัญแห่งพุทธปรัชญาเถรวาทโดยการอธิบายให้เห็นถึงกฎแห่งธรรมชาติว่าเป็นกฎแห่งเหตุผลที่มีความแน่นอน สอนให้มนุษย์เข้าใจกฎธรรมชาติแทนการมอบความไว้วางใจให้กับสิ่งที่อยู่นอกธรรมชาติ สอนให้มนุษย์แสวงหาปัญญาแทนการใช้ศรัทธาความเชื่อด้วยอารมณ์ที่อยู่ภายใต้จิตใต้สำนึก และสอนให้มนุษย์ประกาศอิสรภาพในการกระทำด้วยเจตจำนงเสรี ไม่ขึ้นอยู่กับได้ของการดลบันดาล สุดท้ายได้อธิบายถึงแนวทางของการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะทั้งหลาย ซึ่งเป็นการเขียนจบลงด้วยความสมบูรณ์ เรียกว่าเป็นสวากขาตธรรมคือธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว มีความสมบูรณ์ในอรรถรส กล่าวถึงสภาวะทั้งที่เป็น กุศล อกุศล และอัปายกต เป็นสัลเลขธรรมที่ช่วยขัดเกลาจิต เป็นนียยานิกธรรมที่ช่วยให้ผู้ประพฤติปฏิบัติให้พ้นจากทุกขในสังสารวัฏ และเป็นสันติธรรมที่ก่อให้เกิดสันติสุขในระดับต่างๆ ตามควรแก่ธรรมที่นำไปปฏิบัติตาม ซึ่งหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาซึ่งมีทั้งหมด 84,111 พระธรรมขันธ์ โดยความพิสดาร โดยย่อมีเพียงแค่ 3 ประการ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ในเนื้อหาสาระที่กล่าวมาในหนังสือเล่มนี้สามารถแยกส่วนเป็นปรัชญาในแต่ละด้าน ดังนี้ ด้านอภิปรัชญา ได้อธิบายถึงความจริงของโลกของสรรพสิ่งของมนุษย์ กล่าวถึงธรรมชาติ กฎของธรรมชาติ ญาณวิทยา คือบ่อเกิดแห่งความรู้ เรื่องธาตุ เรื่องอายตนะ ซึ่งธาตุและ

อายตนะนั้น ยังสามารถจัดเข้าในหลักแห่งอภิปรายได้ด้วย มองให้เป็นอภิปรายก็ได้มองให้เห็นเป็นญาณวิทยา ก็ได้ แล้วแต่จะสื่อให้เห็นเป็นอภิปรายหรือญาณวิทยา ด้านจริยศาสตร์ คือส่วนที่สอนให้มนุษย์เข้าใจความหมายของชีวิต สอนให้รู้จักใช้ชีวิตให้ดำรงอยู่ในหลักแห่งศีลธรรม หรือสอนให้ใช้ชีวิตให้มีความกลมกลืนกับธรรมชาติ และสอดคล้องกับธรรมชาติ โดยการปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎหมายแห่งศีลธรรม ได้แก่หลักแห่งกรรมคือการกระทำให้ได้เกิดในภพภูมิต่างๆ มีกามาวจรสุคติภูมิ โดยการปฏิบัติตนให้ตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ 11 ประการ รูปภพอรูปรูป คือ การทำจิตให้เป็นสมาธิในระดับขั้นที่เป็นรูปฌานและอรุณฌาน สามารถข่มนิวรณ์ทั้ง 5 ประการได้ นิวรณ์ทั้ง 5 ได้แก่ 1) กามฉันท์ คือความพอใจในกามคุณ 5 ประการ 2) พยาบาทปองร้ายผู้อื่น 3) ถีนมิทธะ ความง่วงเหงาเซ้าซี้มึน จิตไม่จดต่ออารมณ์กรรมฐาน 4) อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่านแห่งจิตคิดปรุงแต่งเรื่องราวต่างๆ และ 5) วิจิกิฉา ความลังเลสงสัยในหลักการปฏิบัติในพระรัตนตรัยเป็นต้น อธิบายถึงอารมณ์แห่งอรุณฌาน 4 คือ อาภาสณฺญายตนะ วิญญานณฺญายตนะ อากิญจณฺญายตนะ และเนวสณฺญานาสนฺญายตนะ และอธิบายถึงหลักแห่งการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น คือหลักแห่งมัชฌิมาปฏิปทาทางสายกลาง ได้แก่ อริยมรรคหนทางอันประเสริฐมี 8 ประการ ประกอบด้วย สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา การเจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การทำชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ อริยมรรคทั้ง 8 ประการ สรุปประมวลลงได้แก่ ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ด้านตรรกศาสตร์ไม่มีความชัดเจนด้วยเหตุผลดังกล่าวแล้วข้างต้น ส่วนด้านสุนทรียศาสตร์มองความงามแห่งวัตถุ เช่น เรื่องโลก เป็นต้น และมองไปถึงหลักแห่งศีลธรรมคือความอ่อนน้อมถ่อมตน ซึ่งสามารถสละทิ้งเข้ากับหลักทฤษฎีแห่งสุนทรียศาสตร์ได้

อนึ่งหนังสือเล่มนี้ทำให้เห็นถึงลักษณะแห่งพุทธปรัชญาเถรวาทที่มีลักษณะเป็นปรัชญาประเภทต่างๆ คือ เป็นปรัชญาที่มองไปถึงแห่งความจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่มีอยู่ในโลก เป็นปรัชญาที่เชื่อว่าสรรพสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ พุทธปรัชญาเรียกกฎที่มีอยู่ตามธรรมชาติว่า นิยาม ซึ่งมีความหมายว่า “กำหนดอันแน่นอน” หรือ “ความเป็นไปอันแน่นอน” ของสิ่งทั้งปวง แบ่งออกเป็น 5 อย่าง คือ 1) อุตุนิยาม ได้แก่ กฎหรือกำหนดของธรรมชาติที่เนื่องด้วย อุณภูมิ ภูมิอากาศ หรือฤดูกาล 2) พีชนิยาม ได้แก่ กฎแห่งพันธุกรรม เป็นกฎธรรมชาติที่กำหนดลักษณะความเป็นไปอันแน่นอนของสิ่งมีชีวิตทั้งประเภทพืชและสัตว์ 3) จิตนิยาม ได้แก่ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความเป็นไปและการทำงานของจิต ซึ่งพุทธปรัชญาถือว่าจิตเป็นสิ่งที่หรือสภาวะธรรมที่มีอยู่จริงในธรรมชาติอย่างหนึ่ง 4) กรรมนิยาม ได้แก่ กฎแห่งกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการกระทำของมนุษย์ 5) ธรรมนิยาม ได้แก่ กำหนดของธรรมชาติหรือกฎธรรมชาติเป็นกฎแห่งเหตุผล หรือกฎแห่งเหตุปัจจัย พุทธปรัชญาถือว่าทุกสิ่งในสากลจักรวาลที่มีอยู่ที่เป็น สังขตธรรมมีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ เปลี่ยนแปลงแตกสลายไปในที่สุด เป็นปรัชญาที่ไม่ยอมรับนับถือความมีอยู่ของพระเจ้าไม่เชื่อว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเกิดขึ้นเพราะพระเจ้าดลบันดาล เชื่อว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเกิดเพราะเหตุปัจจัยอาศัยกันและกัน แล้วเกิดขึ้น เป็นปรัชญาที่สอนให้เชื่อในการกระทำของตนเอง และยอมรับผลจากการกระทำของตนเอง คือทำ

ดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นปรัชญาที่มีความเชื่อว่าปัญญาจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยศีล คือการสำรวมทางกายวาจาให้เรียบร้อย อาศัยสมาธิคือการควบคุมจิตให้มีความแน่วแน่สงบจากนิวรณ์อย่างมั่นคง และสุดท้ายเป็นปรัชญาที่เชื่อว่า ความสุขสบายทางร่างกายนั้นไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง แต่ความสงบแห่งจิตที่ปราศจากการปรุงแต่งด้วยกิเลส เป็นความสุขที่แท้จริง เชื้อการแสวงหาสัจธรรมเพื่อให้เกิดปัญญาตัดกิเลสตัณหาอุปาทาน และเป็นอิสระในที่สุด ดังที่กล่าวไว้แล้วในทศนระวิจารณ์ตอนต้นนั้น แต่ส่วนที่ยังขาดคือรายละเอียดในบทคือส่วนเนื้อหาไม่ได้อธิบายไว้ว่าบทใดส่วนเนื้อหาใดเป็นปรัชญาด้านใดและไม่เป็นปรัชญาด้านใดได้เลย

เอกสารอ้างอิง

ชวาล ศิริวัฒน์. (2553). *ประวัติพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย
สุนทร ณ รังษี. (2551). *พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.